

SPRÅKLIG SAMLING

Ansvarlig redaktør: Arne Torp
E-post-adresse: arne.torp@inl.uio.no

Bladpengar: kr 150,- pr. år

Adressa til laget og bladet:

Postboks 636 Sentrum, 0106 OSLO

Postgiro 0532 1078666

Heimeside: <http://home.no.net/lss/>

Utgitt av:
LANDSLAGET FOR SPRÅKLIG SAMLING

Leiar: Pål Styrk Hansen
Tanumveien 89 E
1312 SLEPENDEN

Medlemspengar (inkluderer bladpengar):
kr 200,- pr. år
for skoleelevar, studentar og pensjonistar:
kr 100,- pr. år

Redaksjonelt

Denne gangen har vi valt å lage et nummer med internasjonalt preg. To av bidraga er skrevet av en person som både kan se språket vårt utenfra, men samtidig ikke oppleve det som veldig fremmed. Dette er et godt utgangspunkt for å undre seg over alle de mange større og mindre forskjellene mellom ens morsmål og det litt fremmede språket, og det er nettopp det nederlenderen Bram de Boer gjør når han filosoferer over fenomenet *falske venner* i forholdet mellom norsk og nederlandsk.

Falske venner er det populære navnet på ord som ligner hverandre i form, men betyr vidt forskjellige ting i ulike språk, f.eks. *rolig* på norsk og svensk; jf. den gamle historia om den svenske sjømannen som kom til Oslo og ba en drosjesjåfør om å bli kjørt til "ett roligt ställe" og havna på Vestre Gravlund. Men det kan også skape problemer mellom norske dialekter; å kalle noen for *snål* er f.eks. rosende i Agder og Telemark (= hyggelig), men neppe i Oslo – og i Sverige er en *snål* person rett og slett en gjerrigknark.

Slike falske venner er naturlig nok mest plagsomme når det gjelder nærbeslekta språk eller forskjellige dialekter av samme språk, ettersom en der regner med å forstå uten videre det som blir sagt – noe som da også går greit for det meste, helt til en altså dumper borti en falsk

venn en aldri har møtt før. Nå er vel de fleste klar over at norsk og nederlandsk ikke er innbyrdes forståelige språk, men det er heller ikke så veldig langt unna; nederlandsk er i alle fall ved sida av tysk det ikke-skandinaviske språket en nordmann forstår mest av uten spesiell opplæring. Men heller ikke her kan en stole på at alle ord som ligner også betyr det samme, sjøl om de fleste faktisk gjør det – og det er jo nettopp det som gjør unntaka til falske venner – man stoler på en likhet som plutselig ikke er der.

Når en lærer et fremmed språk, undrer en seg også oftere enn i morsmålet over hvorfor ting heter akkurat det de gjør – på morsmålet er det helst bare skarpe iakttagere som en Fredrik Stabell som greier å filosofere over den slags. I en av sine petiter en gang for mange år siden preserte han følgende visdomsord: *Man kan si hva man vil om Napoleon, men bake kake det kunne han*. Bram de Boer har også undra seg over dette ordet, men hans svar er ikke helt det samme som Stabells.

At dansk er det skandinaviske språket som ligger lengst borte fra norsk som talespråk, er velkjent. For de innvidde er det heller ingen hemmelighet at dansk er det nordiske språket som har utvikla seg lengst bort fra det fellesnordiske utgangspunktet, sjøl om noen kanskje på grunn av vår spesielle skriftmåls historie på bokmålsida

Styret i LSS 2000-2001

Sentralstyret

Pål Styrk Hansen, leder
Arne Torp, nestleder
Ivar Hundvin, sekretær
Eric Papazian, kasserer
Thomas Hoel, styremedlem
Ellen Skolseg, styremedlem
Vanja Jahnsen, styremedlem
André Stryger, varamedlem
Elsa Kristiansen, varamedlem

Landsstyret

Lars S. Vikør
Gulbrand Alhaug
Rolf Theil Endresen
Arne Kjell Foldvik
Ernst Håkon Jahr
Svein Lie
Åshild Rykkja
Helge Sandøy
Knut Western
Jon Vidar

Varamedlemmer til landsstyret

Helge Gundersen
Einar Flydal
Johs. Fosså
Anne-Ma Grønlie
Øyvind Gulliksen
Reidun Guldal
Eskil Hanssen
Helge Omdal
Geirr Wiggen

Redaktør: Arne Torp

Revisor: Johs. Fosså

LSS sine medlemmer og varamedlemmer i

Norsk språkråd:

Arne Torp (bokmål)
Ellen Skolseg (vara)
Lars S. Vikør (nynorsk)
Rolf Theil Endresen (vara)

lett kan komme til å oppfatte dansk som ”konservativt”, noe som slett ikke er tilfellet reint språklig. Riktignok er dansk skriftspråk mye mer konservativt enn dansk tale-språk, men heller ikke dansk skriftspråk er spesielt konservativt sammenligna med det aller meste av norsk (og svensk) talemål – bare tenk på de ”bløte” konsonante-ne, som noen kanskje tror fantes i norsk også en gang si-den folk skrev slik her i landet før, men det stemmer ikke – ei dansk skriftform som *Sandvigen* har f.eks. aldri vært folkelig talemål noen steder i Norge – på gammalnorsk hette det *Sandvíkin* og i moderne norsk heter det bl. a. *Sandvika* (vanligst) eller *Sandviga* (på Sørlandet) – og i Bergen *Sandviken*.

Derimot er det nok få som er klar over hvor ”ille” det står til med dansk i dag – dvs. hvor store og raske foran-dringer det har skjedd i dansk de siste hundre åra – og prosessen ruller og går videre. En som vet mer om dette enn de aller fleste andre, er professor Jørn Lund, som i fjor gav ut ei bok om ”sproglig status” i dansk, som Geirr Wiggen nå gir en omtale av.

De fleste er nok er klar over at danskene i alle fall har en uttale som er vanskelig både for nordmenn og sven-sker. Derimot er det neppe mange som veit at det fins en svensk nabokommune til Norge der i alle fall enkelte av

urinnvånerne snakker et språk som de aller fleste av oss andre – både nordmenn og svensker – forstår svært lite av. Og det dreier seg vel å merke ikke om en samisk- el-ler finskspråklig minoritet, men tvert imot om en nordisk, dvs. nordgermansk, dialekt. Kommunen jeg snakker om, er Älvdalen i Dalarna, som også omfatter bygdene Idre og Särna, der dialekten regnes som norsk.

Älvdalen er nok dermed uten tvil den kommunen på den skandinaviske halvøya med størst tradisjonell tale-målsvariasjon innafor grensene – jeg ser da sjølsagt bort fra kommuner der det snakkes både skandinavisk (norsk/svensk) og ubeslekta språk (samisk eller finsk/kvensk). I fjor høst reiste redaktøren på ”pile-grimsreise” til dette merverdige stedet. Noen refleksjo-ner etter turen kan du lese om i dette nummeret.

For øvrig kan Dalarna godt anbefales som reisemål også for den som ikke er spesielt dialekt- eller språkinte-ressert – det er mye både av vakker svensk innlandsna-tur og gammel svensk bondekultur å se i bygdene og tett-stedene rundt den store innsjøen Siljan. Og med harde norske kroner i lommeboka er det dessuten billig å reise i Sverige nå. Så hvorfor ikke ta en tur til Dalarna i som-mer? – Det var turistreklamen. God sommer!

Bram de Boer:

Norsk-nederlandske lånord og falske venner

Vanligvis bruker vi jo ikke å gi personalia om artikkelforfatterne i Språklig samling, men for *Bram de Boer* har vi valgt å gjøre et aldri så lite unntak, ettersom det er såpass uvanlig at vi har en utenlandsk og ikke-skandina-visk bidragsyter, som likevel skriver i bladet vårt på norsk. Som redaktør har jeg derfor bedt vår nye “medar-beider” om å gi noen biografiske data om seg sjøl, og her følger et lite utvalg av det han har opplyst:

Han er altså nederlander, født i 1928. Grunnen til at han kan norsk, er et treårig opphold i Norge på 1950-tal-let, der han bl.a. arbeidde ved Institutt for atomenergi på Kjeller, men fungerte samtidig som frilans-journalist, noe han også har fortsatt med i alle seinere år. Han har skrevet flere hundre artikler, både populære og viten-skapelige, foruten 13 bøker om et vidt spektrum av emner, såsom pengesedlenes historie, ur og klokker, viten-skap og politikk, Keynes, den babylonske Talmud osv. De to artiklene i dette nummeret av bladet vårt kan der-med regnes som representative for forfatterens vide interessefelt.

Innenfor den germanske språkfamilien er det mangfol-dige samsvar mellom forskjellige språk. Det er ofte van-skelig å følge et ords avstamning helt til det indoeuro-peiske opphavet, men det er interessant å studere både gamle og yngre grener på stamtreet. I denne artikkelen skal vi se på likheter mellom norsk bokmål og neder-landsk, både norske lånord i nederlandsk og lånord i norsk av nederlandsk opprinnelse.

Men mellom norsk og nederlandsk finner vi også en del såkalte falske venner: ordpar som likner, men med forskjellig betydning. Denne kategorien er interessant, ikke bare for den som vil lære et fremmed språk, men også for den som oversetter norske tekster til nederlandsk eller omvendt. Falske venner kan nemlig være plagsom-me fallgruver for en oversetter.

Det er ofte vanskelig å bedømme om et ord er et såkalt

arveord, dvs. et ord av norsk opprinnelse eller om det er innlånt fra et annet språk. I hansatiden var nedertysk en betydelig kilde for lånord som nåtidlig er fullstendig akklimatiserte, slik at de ikke lenger kjennes som fremmede. Hødnebo (1971) illustrerer dette på følgende måte:

Vi kan knapt ytre en mening uten at vi må gripe til slike ord, og det er ingen vanskelighet å fylle en vilkårlig setning med bare nedertyske lånord, f.eks. «Skredderen tenkte at trøya passet fortreffelig, men kunden klaget at plagget var for kort og tøyet simpelt og grovt.» Setningen består av tjue ord. Bare de tre småordene *at*, *og* og verbet *var* er norske. Resten er lånt.

I de siste femti år er en del tradisjonelle ord på norsk blitt fortrent av nye fremmedord. I femtiårene var det f.eks. ikke tale om å bruke ordet *taxi* for *drosje* (som for øvrig også er et lånord, men mye eldre). I dag er engelske ord så mye brukt, både i teknisk språk og i ungdomsspråk, at mange mener det er skadelig for norsk språk.

Norske ord av nederlandsk opprinnelse

Å avgjøre om et ord i skandinavisk er lånt fra nedertysk eller nederlandsk, er i de fleste tilfeller nærmest umulig. I Holberg: *Niels Klims reise til den underjordiske verden* forekommer f.eks. ordet *slaaprok*, som ble skrevet nøyaktig slik også på nederlandsk fram til slutten av 1800-tallet (i dag er det foreldet), og det betydde da det samme som det som fremdeles heter *slåbrok* på norsk. *Slaaprok* er på nederlandsk sammensatt av *slaap* fra verbet *slapen* (å sove) og *rok*, som på nederlandsk betyr “skjørt”. Den dobbelte *aa* er senere blitt “fornorsket” til *å*.

Blant lånord i norsk av nederlandsk opprinnelse finner vi en del maritime uttrykk. *Akterut* f.eks. er det nederlandske *achteruit* (baklengs, som i *achteruitrijden*, ordrett: “bakoverkjøre”, som betyr å *rygge*). Det norske ordet *baugspryd* er det nederlandske ordet *boegspriet*. *Spriet* betyr stake. Også av nederlandsk opprinnelse er å *lave*, *spant* (innvendig ribbe mellom kjøll og reling i et skip) og *vant*. Nederlandsk *want* betyr *tauverket på et skip*. Også ordet *bramseil* er lånt fra nederlandsk *bramzeil*, som henger sammen med det foreldete verbet *brammen*, som betyr å *pynte*, jf. adjektivet *bramfri*, som har samme opphav. Disse ord og mange andre (*fartøy*, *kahytt*, *hyre*, *vindås*, *kyst*) er i hansatiden lånt fra nertysk/nederlandsk.

Også *malstrøm* er nederlandsk. I det kjente flamske tulaset fra Mercator (1595) står Moskenesstraumen i Lofoten avmerket med det nederlandske ordet *maelstroom*, som senere ble lånt inn i diverse andre språk, deriblant norsk. Den moderne nederlandske stavemåten er *maalstroom*. Det nederlandske verbet *malen* svarer her til

norsk *male* i betydningen å *knuse*, å *kverne*, men om det *male* brukt om å *males ned i en strømhvirvel* er lånt fra nederlandsk, er tvilsomt. Falk og Torp (1903: 494) peker på at ordet å *male* i denne betydningen ble brukt allerede i sagnet om kvernen Grotte i Snorres Edda.

Mursten som i Norge blir importert fra Nederland og Belgia fikk på norsk det nederlandske navnet *klinker*, egentlig *klingende mursten*: den gir en klingende lyd når den ble delt i to. Også ordet *matjessild* er av nederlandsk opprinnelse (nederlandsk *maatjesharing*, av *maagd* = jomfru; *maatjesharing* er sild som fanges før den har fått rogn eller melke).

Ordet *papp* er ikke beslektet med *papir* eller *papyrus*, men med det nederlandske ordet for velling eller grøt: *pap*. Papp er oppkalt etter den grøtaktige papirmassen som papp blir laget av, og som ligner på grøten som hollandske småbarn får til frokost.

Nederlandske ord av norsk/skandinavisk opprinnelse

Moderne norske og svenske lånord på nederlandsk er *knækkebrød*, *ombudsman*, *ski* og *loipe* (fra norsk: *løype*). Det fins ikke mange gamle ord på nederlandsk av norsk opprinnelse, men et par interessante eksempler er ordene *veelvraat* (=fråtser), *krill* og *lemming* (=lemon).

Opprinnelig er ordet *veelvraat* kommet til Nederland i ca. 1700 som en forvansking av det norske dyrenavnet *fjellfross*, som er et eldre navn på jerven. Sisteledet *fross* betyr (han-)katt, *fjellfross* er altså “fjellkatt”. Det er nærliggende å anta at formen *veelvraat* på nederlandsk må ha hatt betydningen *storspiser* eller *fråtser*, fordi *veel* betyr *mye* på nederlandsk og *vreten* betyr å *ete*. Men i en ordbok fra 1812 (Weiland 1812) finner man etter ordet *veelvraat* bare en henvisning til *et visst dyr*. I første utgaven (1872) av den mest kjente nederlandske ordboken som eksisterer fremdeles og som fremdeles betraktes som toneangivende, *Van Dale*, blir *veelvraat* oppført både med betydningen *rovdyr* og som synonym for *fråtser*. Men det blir tilføyet at det opprinnelig *ikke* handler seg om en storspiser, men om «det riktige navnet på et rovdyr som vi kaller *veelvraat*. Det har altså ikke fått sitt navn fordi det er så grådig, men som resultat av en feilaktig folkeetymologi».

Derimot eksisterte det ifølge *Woordenboek der Nederlandse Taal* allerede på gammeltysk et ord *vilfratz*¹, som betydde fråtser. I den nederlandske oversettelsen fra 1652 av *Historia de gentibus septentrionalibus*, som ble skrevet av den svenske erkebiskop Olav Magnus i 1555, ble det latinske *gulonibus* oversatt med *brasser* (som på nederlandsk betyr *fråtser*) mens det tyske ord *vielefrass* med samme betydning ble brukt uforandret i oversettel-

sen, antakelig fordi det da ennå ikke eksisterte et ekvivalent ord på nederlandsk.

Ordet *gulonibus/veelvraat/vilfraz* har altså to betydninger: et rovdyr (*Gulo gulo*) og en fråtser. Sammenfallet av de to betydningene skjedde mangfoldige år senere i Holland enn på tysk.

Tilslutt kan vi nevne smånageren *lemmen* (lat.: lemmus lemmus), som på dansk heter *lemming*. I denne formen ble betegnelsen lånt bl.a. til Nederland, og på nederlandsk heter dyret i dag *lemming*, og det samme gjelder faktisk også på engelsk.

Falske venner

Et annet fenomen som kan observeres i møtet mellom to språk, er forekomsten av det som på engelsk kalles *false friends* eller på norsk *falske venner*, dvs. ord som ser ut eller lyder helt likt eller nesten likt på to forskjellige språk, men som har forskjellig betydning. Kjente eksempler for fransk-engelske falske venner er *eventually/eventuellement* og *library/librairie*. *Eventually* er engelsk for ”til slutt”, *eventuellement* er fransk for ”muligens”; *library* er det engelske ord for ”bibliotek”, det franske ord *librairie* betyr ”bokhandel”.

Hundrevis av slike eksempler ble samlet og publisert med utgreiinger og etymologiske kommentarer innenfor et stort prosjekt ved Universitet i Louvain i Belgia. Det resulterte i en spesialordbok, *Dictionnaire des faux-amis français-anglais*. Den er et meget praktisk hjelpemiddel for enhver som oversetter til eller fra et av disse to språk.

Slike pseudo-homonymer som *library/librairie* finner man også når man sammenligner norsk og nederlandsk, som f.eks. (ned.) *opschrift*/(no.) *oppskrift* og *prijsofgave/prisoppgave*. Det nederlandske *opschrift* betyr *overskrift*, mens det norske *oppskrift* heter *recept* på nederlandsk. Det nederlandske ordet *prijsofgave* betyr *prislister*; det som på norsk heter en *prisoppgave* kalles i Nederland en prisbelønnet konkurranse.

Ofte dreier det seg om rene tilfeldigheter. Ved siden av ord som ligner hverandre på grunn av felles opprinnelse, fins det ord som er like eller nesten like uten at de overhodet har noe til felles etymologisk sett. Et eksempel på dansk-italienske falske venner i denne kategorien er ordet *osteri*. Både Sigrid Undset og H.C.Andersen bruker ordet riktig i betydningen *italiensk vertshus*. Det har ikke noe med *ost* å gjøre. Men i danske ordbøker blir ordet også oversatt med det som på norsk heter *ysteri*.

Slike tilfeldigheter er ofte overraskende. Nordmenn som kom til Nederland like etter 2. verdenskrig ble forskrekket over å se bokstavene NS på nederlandske tog (=

Nederlandse Spoorwegen), mens hollendere som besøkte Norge ble like sjokkerte over å se NSB på norske tog. NSB var nemlig initialene til det nederlandske nazipartiet under krigen!

Men de fleste falske venner mellom nærbeslektede språk er ord som har samme utgangspunkt, men som har utviklet seg forskjellig i de to land. Et par typiske eksempler:

- Det norske ordet *ur* og det nederlandske ordet *uur* er nesten like; det gjelder også (no.) *klokke* og (ned.) *klok*. Men i *det tok en time* oversettes *time* med *uur*. *Klokken er tre* oversettes: *Het is drie uur*. *Et ur* heter *een klok* på nederlandsk.
- Når man leser at en pike har *een strik in het haar*, betyr det ikke at hun har festet håret med en strikk, men at hun har pyntet håret sitt med en pen, gammeldags *sløyfe*.
- Det nederlandske ord *avontuur* betyr ikke eventyr i betydningen ”fortelling om overnaturlige hendelser”, men rett og slett ”en spennende opplevelse” (jf. ”være ute på eventyr”); jf. engelsk: *adventure*, ikke *fairy tale*.
- *Furu* (som trevirke) heter *grenenhout* på nederlandsk og *gran* heter *vurenhout* (*hout* = trevirke).
- Like forvirrende er ordparet *moreller* og *kirsebær*: Den frukten som som på norsk heter kirsebær (*prunus cesaris*), heter *morel* på nederlandsk. Den norske morellen derimot (*prunus avium*) heter *kers* på nederlandsk.
- Å høre en elev i et skolefag heter på nederlandsk *overhoren*. Derimot fins det ikke noe ord på nederlandsk som svarer til *å overhøre*.
- Ordet *karbonade* er også et eksempel på et ord som kan by på vanskeligheter for en oversetter. En nederlandsk karbonade er en kotelett og blir aldri laget av kjøttdeig.
- Et forvirrende eksempel er det nederlandske ordet *straks*. På midten av 1800-tallet var betydningen identisk med *straks* på norsk. Senere har betydningen endret seg: Nå betyr *straks* på nederlandsk ”ikke med det samme, men først om en stund”.

En annen kategori er ord som i det ene språket har videre betydning enn i det andre. Det norske ordet *skjema* svarer til nederlandsk *schema* når det dreier seg om et diagram, men ikke når det på norsk betyr et skjema til utfylling, en blankett. Noe lignende gjelder *å sende* og *zenden*. Begge ordene kan brukes om å sende noe med

posten, men når man ber om å sende potetene ved mid-dagsbordet, kan man på nederlandsk absolutt ikke bruke verbet *zenden*. *Full* i betydningen “det motsatte av tom” heter *vol* på nederlandsk. På nederlandsk kan man også, i litt skjødesløs dagligtale, si at man er *vol*. Her betyr imidlertid *vol* at man har spist nesten mer enn man har godt av, men det betyr ikke at man er *full* = “beruset”.

Vi har også ordpar som ikke svarer helt til hverandre, som f.eks. det norske ordet *dame* og *kvinne* og de nederlandske ordene *dame* og *vrouw*. De har begge sitt motstykke i det andre språket, men det er nyanseforskjeller mellom ordene i de to språkene. Det kan by på problemer dersom man i en oversettelse må velge mellom (norsk) *dame* og *kvinne* eller mellom (nederlandsk) *dame* og *vrouw*. Begge ordparene har sine nyanser som har å gjøre med skikk og bruk. Ordboka kan som regel ikke gi et utvetydig svar på spørsmålet om man må oversette det norske ordet *dame* med *dame* eller med *vrouw* på nederlandsk.

Setter man opp en sosial klassifisering av forskjellige «typer» damer/kvinner, fra gudinne og grevinne til fruentimmer og kjerring, går skillet mellom ordene *dame* og *vrouw* på nederlandsk på et annet sted enn mellom *dame* og *kvinne* på norsk. Det er vanskelig å formulere en entydig regel, men når jeg skal fortelle om en venninnes fordelaktige utseende (“hun er en pen dame”) vil jeg på nederlandsk helst bruke *vrouw* hvor man på norsk ville velge ordet *dame*.

I tabellen på s. 7 har jeg under A og B samlet noen eksempler på typiske norsk-nederlandske falske venner som kan by på vanskeligheter for en oversetter. Under A står et norsk ord, under B et lignende nederlandsk ord, som er en feilaktig oversettelse av A. Den riktige norske oversettelsen av B står under C, den nederlandske oversettelsen av A under D.

Til slutt skal vi nevne et eksempel på en etymologisk misforståelse. I sin bok *Moro med ord* skriver Sverre Klouman at Citroën er et bilmerke og et fransk navn som av franskmenn uttales som sitråENN, men nordmenn tror dette ordet uttales som f.eks. *terrain* på fransk, dvs. med nasal vokal til slutt. For den slags ord har vi forlenget fått en fornorsket uttale på -ENG. De som selger bilmerket i Norge lot seg inspirere av denne uttalen da de formulerte slagordet: *Citroën for norsk terreng*. Ikke desto mindre oppgir Berulfsens uttaleordbok [1969] *sitroENN* som eneste mulige norske uttale. Klouman anbefaler derimot *sitroENG* og synes Berulfsens råd bør rettes i en eventuell senere utgave av uttaleordboka.

Jeg er helt enig med Klouman; jeg vil bare legge til at Citroën med såkalt trema over e-en ikke er et fransk ord i det hele tatt. *Citroen* - uten trema - er det nederlandske

ord for *sitron*, som uttales omtrent som på norsk, og dette er samtidig etternavnet til den *nederlandske* teknikerens som grunnla Citroën-fabrikken i Frankrike etter den første verdenskrigen. Han oppdaget at det var vanskelig for franskmenn å uttale riktig det nederlandske ordet *citroen*, og han løste da dette “problemet” ved å pynte ordet med et trema.

* * *

For å oversette riktig fra norsk til nederlandsk eller omvendt er det nødvendig å kjenne til fenomenet falske venner. De er verdt å undersøkes systematisk, på samme måte som fransk-engelske falske venner ble undersøkt ved universitetet i Louvain. Man kunne ønske at det eksisterte ordbøker som denne *Dictionnaire* for andre språkpar, f.eks. norsk-nederlandsk, men det er antakelig ønsketenkning.

Praktiske erfaringer med det allerede mange ganger forbedrede Nyno-programmet (Johannessen, 2001) har vist at versjon Nyno 3.13 fremdeles har svakheter på det syntaktiske planet der programmet skal oversette ord som har flere betydninger. Falske venner byr derfor særlig på problemer også for oversettelsesprogrammer. Datamaskinen kan være til hjelp for en oversetter, men kan aldri erstatte praktisk erfaring som veileder i valget av det riktige ordet.

Litteratur

- Berulfsen, B. 1969: *Uttaleordbok*. Oslo: Kunnskapsforlaget
- Bokmålsordboka*. Oslo: Universitetsforlaget 1990
- De Boer, Bram 1987: “Faux amis en andere schijnovereenkomsten tussen Noors en Nederlands” *Van taal tot taal*, årg. 31, nr 3:123
- De Vries, J. og F. De Tollenaere 2000: *Etymologisch Woordenboek*. Spectrum
- Falk, H. og A. Torp 1903-1906: *Etymologisk Ordbog over det norske og danske Sprog*
- Hødnebo, F. 1971: “Nedertyske lånord i norsk”; sitert i V. Berkov: *Norsk ordlære* [1997]
- Johannessen, J. B. 2001: “Nyno i bruk” *Språknytt*, årg. 29, nr. 3:13
- Klouman, S. 1999: *Moro med ord*. Oslo:Aschehoug
- Olav Magnus 1555: *Historia de gentibus septentrionalibus*
- Van Dale 1872: *Woordenboek der Nederlandse taal*
- Van Roey, J, S. Granger, og H. Swallow 1988: *Dictionnaire des faux-amis français-anglais*. Paris: Duclot
- Van Veen 1990: *Etymologisch Woordenboek*. Van Dale lexicografie
- Weiland, P. 1812: *Handwoordenboek*
- Woordenboek der Nederlandse taal*. Verdens største ordbok, 30 bind, som det tok over hundre år å skrive (påbegynt rundt 1860, ferdig i 2000); kom nylig ut på cd-rom.

A Norsk	B Feilaktig nederlandsk overs. av A	C Riktig norsk overs. av B	D Riktig nederlandsk overs. av A
akkurat bart bil bord brutal dam farve forsamling furu(ved) glorie hekk kasse kinn kle seg ut å krabbe lapp lekker å løpe ovn morell oppskrift papp parafin plass prisoppgave simpel sopp straks strikk tapet trøye ur vakker vater	accuraat baard bil bord brutaal dam verf verzameling vuren glorie hek kas kin zich uitkleden krabben lap lekker lopen oven morel opschrift pap parafine plas prijsoppgave simpel sop straks strik tapijt trui uur wakker water	presis skjegg rompe tallerken frekk demning maling samling gran heder grind drivhus hake kle av seg å klø fille, klut god å gå stekeovn kirsebær overskrift velling parafinvoks dam prisliste enfoldig såpevann om en stund sløyfe teppe genser time våken vann	inderdaad snor auto tafel gewelddadig vijver kleur (jf. kulør) vergadering grenen aureool haag kist wang zich uitdossen kruipen stukje papier goed rennen kachel kers recept karton petroleum plein prijsvraag gemeen paddestoel onmiddellijk elastiekje behang hemd klok, horloge mooi waterpas

Hvorfor heter det napoleonskake?

For femti år siden bodde jeg et par år i Norge som korrespondent for en nederlandsk avis. En av de første ting jeg oppdaget var at min yndlingskake som på nederlandsk heter *tompoes* (= *Tommeliten*) i Norge var blitt oppkalt etter keiser Napoleon. Ikke bare i Norge forresten, for i USA og Canada heter en napoleonskake *a cream slice* eller *a napoleon*, og i Sverige kaller man den *napoleonbakst*. Men ingen kunne fortelle meg hvorfor kaken var blitt oppkalt etter Napoleon.

Ordet *napoleon* som førsteledd i navnet på en kake er et eponym. Eponymer er substantiver som er avledet av et personsnavn. Mange navn på mat- og drikkevarer er eponymer, som *sandwich* (smørbrød; oppkalt etter den fjerde jarlen av Sandwich (1718-1792)) eller *chateaubriand* (biff med persillesmør; etter *F.R. de Chateaubriand*, fransk forfatter og statsmann (1768-1848)). Det samme gjelder naturvitenskapelige enheter som *volt*, *ampère*, *coulomb*, *celsius* og *fahrenheit*.

I de sistnevnte tilfellene er imidlertid sammenhengen relativt klar; alle disse personene kan knyttes til fenomenene som er oppkalt etter dem på en relativt opplagt eller i det minste sannsynlig måte. Det samme synes imidlertid ikke å være tilfellet med napoleonskaken.

Hvorfor ble kaken oppkalt etter Napoleon? Norske og danske etymologiske ordbøker gir ikke svar. Hverken Falk og Torps klassiske etymologiske ordbok for dansk-norsk eller *Dansk Etymologisk Ordbog* av Niels Åge Nielsen i serien *Gyldendals røde ordbøker* nevner napoleonskagen. *Riksmålsordboken* nevner i bind 6 ordet i et sitat, men det hjelper ikke stort det heller. Også i Olof Hellquist: *Svensk etymologisk Ordbok* leter man forgjeves etter napoleonbaksten.

Derimot leser vi i *Ordbog over det danske sprog*, en ordbok i 28 bind som utkom i perioden 1919 -1956, at *napoleonskagen* allerede i 1861 ble beskrevet i *Fuldstændig Koge- og Syltebog*, og at napoleonskaker er kaker som franskmennene kaller *mille-feuilles* (= ”tusen blader”; det henviser til *pâté feuilleté*, som er fransk for butterdeig), og som i Danmark ifølge den danske ordboka ”af en eller anden uforklarlig Grund er bleven døbt Napoleonskager.” Det er en begynnelse, men for å klarlegge forbindelsen mellom Napoleon og napoleonskaken må vi se litt nærmere på historiske kilder

angående Napoleon og hans industripolitikk.

I det 19. århundret ble det i Europa innført store mengder rørsukker fra bl.a. Britisk Vest-India. Under Napoleon oppsto det mangel på sukker som følge av den britiske blokaden av kontinentet. Dermed ble det slutt på søtsaker. Men i den tyske provinsen Schlesien var det i 1802 blitt satt i gang en prøvefabrikk for produksjon av råsuksker utvunnet av sukkerroer. Resultatet var nokså lovende, men produktet kunne foreløpig ikke brukes fordi det inneholdt for mye forurensninger. Først i 1808 ble det oppdaget en metode for å fjerne dem ved behandling med trekull slik at sukkeret ble egnet til bruk for menneskeføde.

Året før var Danmark blitt trukket inn i krigen. Etter at britene bombarderte København og konfiskerte den dansk-norske flåten var Danmark tvunget til å erklære England krig. Da ble også Danmark truffet av den britiske blokaden, og så var det også der slutt med sukker og søtsaker.

For Napoleon var den nye produksjonsprosessen av stor betydning for å gjenopprette kontinentets sukkerforsyning. I 1811 ble det utferdiget en forordning for å omgjøre store landbruksarealer til dyrking av sukkerroer. Dessuten ble det rekruttert 100 utvalgte studenter til forskning i forbindelse med sukkerfremstilling. På denne måten klarte Napoleon i løpet av et par år å skape en egen sukkerproduksjon som gjorde kontinentet uavhengig av oversjøiske handelsforbindelser. Like før Napoleons fall var det førti sukkerfabrikker i drift i Frankrike, Belgia, Tyskland og Østerrike som kunne forsyne kontinentet inklusive Danmark rikelig med sukker. Det er meget sannsynlig at akkurat denne fasen i Danmarks historie er den hittil ”uforklarlige grunn” til at den franske *mille-feuille* ble ”oppdaget” i Danmark og der ble døpt napoleonskake – sukker er jo en meget vesentlig ingrediens i dette produktet – uten sukker blir det ingen napoleonskake. Min nederlandsk-engelske ordbok understreker at man på *britisk engelsk* bruker det franske ordet *mille-feuille* for napoleonskaken og at det på *amerikansk* heter *napoleon*.

Dermed kan man tenke seg at dette navnet har funnet sin vei fra norsk-dansk og svensk til verdensspråket *amerikansk engelsk*, f.eks. via skandinaviske immigranter i USA.

Statusrapport om dansk

Jørn Lund: *Sproglig status. Syv kapitler om det danske sprog*

København: Hans Reitzels Forlag 2001. 151 s.

Jørn Lund trenger knapt noen videre presentasjon for språkinteresserte i Norge. Denne danske nordisten er en av de få utafør Norge som virkelig kjenner og forstår den norske språksituasjonen. Som mangeårig professor i dansk ved Danmarks Lærerhøjskole, seinere som sjefredaktør for *Den Store Danske Encyklopædi* (1994-2001; 20 bd.) og nå som direktør i dansk Gyldendal har han i om lag tretti år publisert tungvektig vitenskapelig og velformulert populærvitenskapelig litteratur om nordiske, især danske språkforhold. Ofte jamfører han det danske med det nabospråklige, ikke minst det norske, og viser skilnader og samband. Hans faglige kompetanse har gitt han sete i Dansk Sprognævn og Det Danske Akademi, og han har mottatt Dansk Forfatterforenings og Kulturministeriets faglitterære pris for sin gode evne til å formidle fagstoff til allmennheta.

Den boka som kom i fjor høst, er hans 26. bokutgivelse (i tillegg til nasjonalleksikonets tjue bind). Innimellom holder han gladelig foredrag og sender ut artikler i dagspresse og fagskrift. Han hører så menn ikke til dem som ruger gjerrig på sin fagkunnskap. Han deler den med alle som vil lese og høre.

Fjorårets bok er formelt en revisjon av boka *Sprog og sprogbrug i dag* (1982), men revisjonen er så omfattende at boka i stor grad framstår som ny. På tjue år har dansk språk og språkbruk endra seg på interessante måter, språket særlig i lydverket og språkbruken i ordbruk og fraseologi; og språkvitenskapen har gitt ny kunnskap om språk og språkutvikling som gjør det mulig og til dels nødvendig å revurdere gammel kunnskap. Alt dette har satt preg på Lunds nye bok.

Et gjennomgående tema er språkending. Jørn Lund begynner med en historisk gjennomgang av de språklige kontaktsituasjonene som på ulike tidspunkt har satt sitt preg på dansken. Det er framfor alt ordlån av ymse slag han skriver om da, men også strukturelle (grammatiske) forhold der det er motivert. Så vidt jeg kan se, er det i all hovedsak både rett og godt framstilt, skjønt boka nok hadde stått seg på å unnvære beskrivelsen av sammenhengen mellom de indo-europeiske språk i form av det schleicherske stamtreet (inspirert av Linnés botaniske klassifikasjoner). Med sin umotivert ulike dimensjonering av enkelte språk(-fa-

milier) og påfallende plassering av dem i forhold til hverandre, med vår nyere viten om eldre språkhistorie (f.eks. at kringotisk sannsynligvis var opphavelig *vestgermansk*, ikke *østgermansk*) og med det vi de siste tiåra har lært om språklig utvikling i språkkontaktsituasjoner, er denne stamtreframstillinga muligens mer misvisende enn godt er, også i ei populærvitenskapelig framstilling. I Lunds bok utgjør den likevel ikke mer enn en skjønnehetsflekk i ei framstilling som ellers gleder sin lesar med å være essensiell i sitt innhold og herlig ukunstlet i si form.

Lund vier et eget kapittel til heimlige holdninger til og reaksjoner på fremmedspråklige lån. Han får godt fram det store holdningsskiftet som kom med romantikken og vurderer den merkbare påvirkninga fra engelsk i vår samtid på en uhysterisk måte, dvs. med større vekt på alvorret i eventuelle domeneta for dansken enn på de varierende innslaga av engelske ord i daglig dansk språkbruk.

Om det internt danske er det på den ene sida tilbakegangen for de tradisjonelle dialektene og framveksten av regionalspråk han er opptatt av, men også endra (mer positive) holdninger til dialektbruk og ”stygg”/lågsosial språkbruk. På den andre sida beskriver han nyere endringer i det danske riksmålet. På grunnlag i sin egen og Lars Brinks studie av uttalesforskjeller i dansk (1974) og deres to-binds avhandling om dansk riksmål (1975), likens med erfaring som språkrådgiver for Danmarks Radio og som sentralt medlem av Dansk Sprognævn, har han de beste forutsetninger for å gjøre nettopp det. Han går inn på eldre og nyere endringer i riksmålske uttale- og stilmnormer, staveproblem og holdninger og søker årsakene til dem i parallelle endringer i dansk demografisk og økonomisk-politiske struktur, alt etter midten av 1800-tallet og især i løpet av 1900-tallet, med mye nytt også mot slutten av forrige hundreår. Han tar opp ortografiske endringer i skrevet nåtidspanisk (regelavvikende bruk av apostrof, bindestrek, store bokstaver og særskriving av sammensatte ord) og språkbruksforskytninger på tekstgrammatisk nivå. Noe kan han knytte til ulike slags politisk korrekthet. Noe av det leksikalske og syntaktiske ”new-speak” tilskriver han snobberi og manglende substans i det som blir uttrykt, og i det stykket er han ikke helt nådig overfor akademiske moteluner. Særlig samfunnsvitenskapene psykologi, sosiolo-

gi og pedagogikk har vært utsatt for hard kritikk i så måte (også i Norge). Han tar dem i forsvar der kritikken av språkbruken botner i manglende respekt for sjølve faga, men han finner at det stadig «skjuler sig meget banale overvejelser bag dyrt og fint indpakkede sætninger. (...) Navnlige dyrkere af den pædagogiske forskning bør fare med lempe, fordi den har svært ved at legitimere sin eksistens over for folk, der står på en vis afstand af undervisningssektoren, som det hedder» (s. 136-137).

Jørn Lund moraliserer for øvrig ikke over de endringe-

ne han beskriver. I et etterskrift finner han likevel grunn til å etterlyse *språklig etikk* som et ansvar for voksenalvoksen-samfunnet. Barna og de unge lærer sin språkbruk et sted, deres kreative nydannelser kommer ikke av intet. «Forældres og andre voksnes eksempler har stor betydning, og det er ikke uvæsentligt, hvilke medieopplevelser de voksne efterspørger. Man kan ikke tørre det sproglige ansvar af på skolen» (s. 147). Hørte vi ikke et ekko av et slikt synspunkt i statsminister Bondeviks radio- og fjernsynstale ved siste årsskifte?

Arne Torp:

Älvdalsmålet – Skandinavias merkeligste dialekt

Dialektbruk i Norge og i grannelanda

Vi her i Norge tror gjerne at det er større dialektvariasjon her i landet enn i nabolanda, og det samme tror også folk i nabolanda om oss. Dersom vi tenker på situasjonen i dag, er dette heller ikke merkelig; det er nemlig bare i vårt land at en som utenbygds boende kan risikere å bli servert noe bortimot reinspikka bygdemål når en tilfeldigvis kommer i snakk med folk. Når svensker og dansker i dag treffer landsmenn de ikke kjenner, er det nærmest en uskreven lov at de går over til riksspråk i en slik situasjon, sjøl om de til daglig snakker en eller annen dialekt med familie, venner og kjente i nabolaget. I Norge er dette som kjent annerledes; her kan fremdeles hvem som helst bli utsatt for hva som helst av lokalfarga talemål. Norge blir dermed regna som dialektparadiset av dem som synes det er flott at alle kan få stå fram med sitt naturlige talemål, mens andre synes det er stor synd og skam at ikke vi som bruker dialekt kan ta oss sammen og “prate skikkelig”, slik som folk gjør i andre land når de snakker med fremmenfolk eller taler offentlig.

Dansk dialektvariasjon

Det at dialektene i nabolanda er lite synlige i dag, betyr imidlertid ikke at det aldri har eksistert dialekter der, snarere tvertimot. Det nordiske landet som i forhold til arealet uten tvil har hatt de største dialektforskjellene, er nok Danmark; her er jo hele landet nemlig mindre enn Finnmark fylke, mens de mest fjerntliggende tradisjonelle dialektene – f.eks. bornholmsk og vestjysk – er innbyrdes helt uforståelige, noe som jo neppe er tilfellet i vårt land,

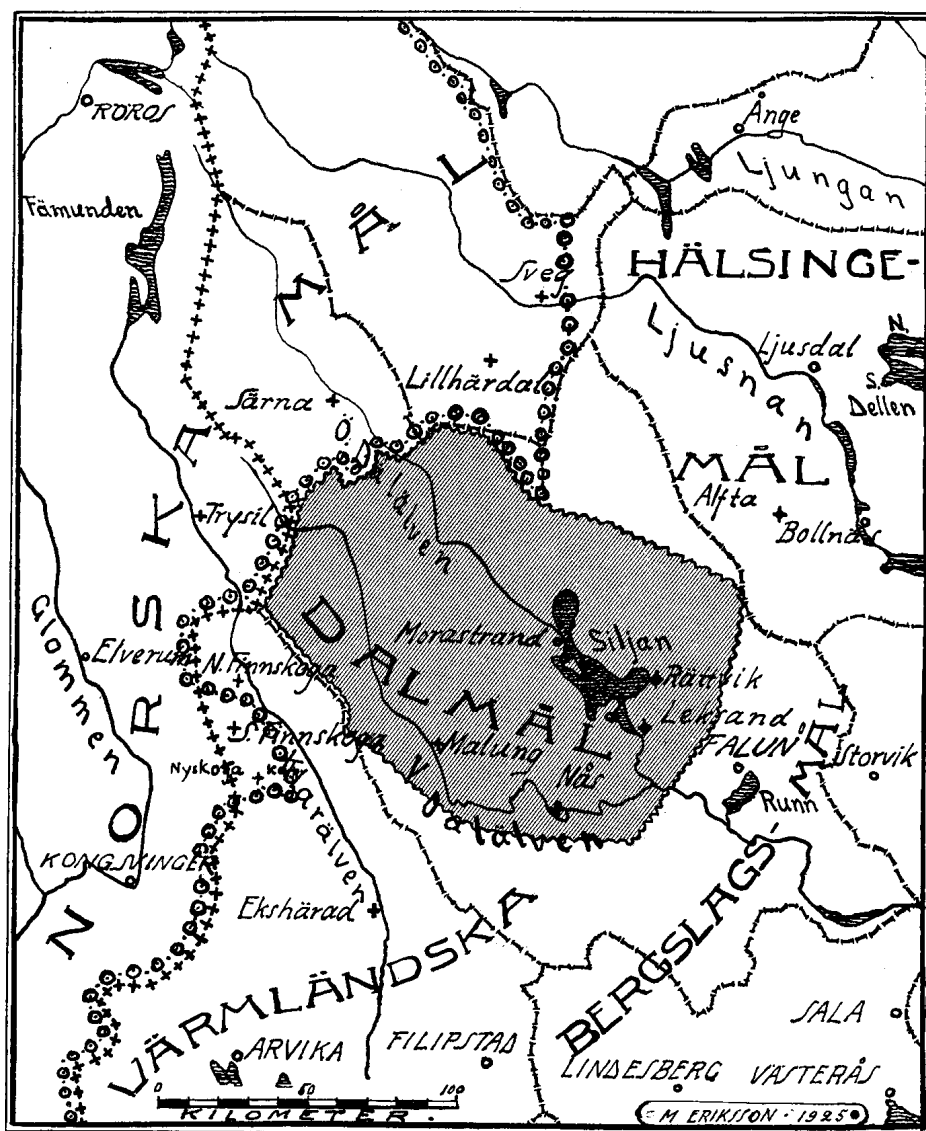
trass i mye større både geografisk avstander og naturlige hindringer for samferdsel mellom ulike landsdeler.

Noe av forklaringa på at de danske dialektene er såpass ulike som de er, er sannsynligvis den tradisjonelle bosettinga i Danmark, som har vært landsbyer, mens folk i Norge har bodd på enkeltgårder. En landsby er et såpass stort samfunn at folk kan leve hele livet i det samme miljøet med minimal kontakt utenfor landsbyen, mens en enkeltgård aldri kan være sjølforsynt på samme måten. Dette er trolig noe av grunnen til at dialektforskjellene i Norge faktisk er relativt moderate, når en tar hensyn til at arealet er stort og topografien vanskelig.

Dalarna – et mylder av dialekter

I Sverige har busettinga også i større grad enn i Danmark vært basert på enkeltbruk, og i det meste av Sverige er heller ikke dialektforskjellene relativt sett så store som i Danmark. Ett område i Sverige peker seg likevel ut med en helt ekstrem dialektvariasjon på et lite område: Dalarna (se kart s. 10). Her fins det så store dialektforskjeller at folk som bare bor noen få mil fra hverandre ikke kan snakke sammen på det lokale talemålet, men må bruke “swenska”, som de sier, dvs. svensk riksspråk, for å kommunisere. Og slik har det utvilsomt vært i flere hundre år.

Dersom vi ser på bosettinga i dette området, finner vi i alle fall noe av forklaringa. Her har vi nemlig akkurat som i Danmark hatt store landsbyer, der flere hundre mennesker har bodd sammen i tette samfunn, og slik har det sikkert vært siden langt tilbake i mellomalderen. I seinere tid har riktignok ikke disse bygdene vært isolerte; i lang tid

Her er et kart over dalmålsområdet, henta fra Lars Levander: Dalmålet I + II, et verk fra 1925 på hele 321 + 367 sider.

Den moderne Älvdalens kommun strekker seg fra like nord for Morastrand (= Mora) ved Siljan oppover langs Österdalälven helt til norskegrensa. De to bygdene Idre og Särna (bare det siste navnet står på kartet), som ligger nærmest norskegrensa, har som vi ser ifølge Levander "norsk mål", og det er ikke uventet; disse bygdene hørte nemlig til Norge fram 1644, da de ble okkupert av Sverige, og først fra 1751 ble de offisielt en del av Sverige. Landskapet nord for Älvdalen, Härjedalen, var også norsk fram til freden i Brömsebro i 1645.

Etter gammel grenseregning ligger altså Älvdalen helt på grensa mot Norge, og etter kommunesammenslåingene i Sverige grenser Älvdalens kommun igjen til Norge – men ingen snakker dalmål i den nordvestre delen av kommunen.

○ ○ ○ ○ Gräns mellan svenska och norska mål.
 + + + + Riksgräns.
 - - - - Landskapsgräns.

Dalmålet och dess grannndialekter.

har folk fra Dalarna foretatt arbeidsvandringar til sentrale deler av Sverige, der mannfolka bl.a. hadde arbeid på storgodsa der, og kvinnfolka tjente hos fine folk i byene.

Men trass i denne kontakten har folket i Dalarna beholdt sitt særprege språk, helt fram til våre dager. Og dette særpreget kan knapt skyldes noe annet enn relativt sterk isolasjon over en ganske lang periode, som da nødvendigvis må ligge langt tilbake; helt sikkert i mellomalderen, for alt på 1600-tallet var i alle fall dalmålet så avvikende fra annen svensk at folk så på det som noe helt spesielt. I 1622 ble det oppført et skuespill på älvdalsmål til minne om Gustav Vasas inntog i Stockholm hundre år før, og dette ble kommentert av de lærde i Uppsala. Språket har også

vært brukt skriftlig i f.eks. bryllupsdikt og annen leilighetspoesi helt fra 1600-tallet, på samme måte som f.eks. norske dialekter ble brukt i tilsvarende litteratur i dansketida.

Dalmålet er altså en dialekt som absolutt ikke blir ringeaktet i Sverige, snarere tvertimot, det blir faktisk regna for å være en veldig viktig del av den lokale identiteten. Men nettopp det at det er så spesielt, setter samtidig en effektiv stopper for å bruke det som kommunikasjonsmiddel utenfor lokalsamfunnet, slik de langt mindre særprege norske dialektene jo i veldig stor utstrekning blir. Det har derfor i lang tid eksistert det som kalles diglossi eller bidialektisme i Dalarna – man har snakka "mål" som de

sier med sambygdingene, og "swenska" med alle andre. Men i vår tid med langt større mobilitet enn før, blir det stadig vanligere at en eller annen samtalepartner ikke forstår dalmål, og da må naturligvis alle snakke "swenska", for det kan jo alle.

Dalmålet i dag – et trua språk, med mange venner

Resultatet er i dag at bare en svært liten del av de som bor i Dalarna, snakker dalmål, og det er stor fare for at dialekten ikke vil bli ført videre til nye generasjoner. Denne

faren har kulturbevisste folk i Dalarna, og da spesielt i Älvdalen, sjølsagt vært klar over i lengre tid, og i 1981 ble foreningen *Ulum dalska* dannet – "foreningen för älvdalskans bevarande" (se foreningens logo på framsida av bladet). Navnet på foreningen betyr *vi skal "dalske"* dvs. snakke älvdalsmål. I denne tittelen ser vi både at älvdalsmålet er veldig gammeldags – *ulum* er 1. person flertall av verbet *ula*, som betyr å *skulle*. Her har dalmålet altså bevart ei veldig gammel bøyingsform, men samtidig har hele framlydskonsonantgruppen *sk-* forsvunnet – med an-

Att läsa älvdalska

Konsonanterna uttalas var för sig t.ex "Stienna" och ej som i svenskans "Stjärna".

Vokalerna skiljer mellan byarna. Gangg uttalas i t.ex Brunnsberg "gongg" och i Åsen "gaungg". Dessa böcker är skrivna på en älvdalska som hör hemma i byarna närmast norr om Kyrkbyn.

Specialtecken:

ð = läsande d-ljud som i engelskans "father".

dʒ = tonande dsj-ljud som i engelskans "job".

tʃ = tonlöst tsj-ljud el. tj-ljud med t-förslag.

r, ø = bokstäver som inte hörs i talspråk.

n = extra lång konsonant, även om vokalen före är lång.

sl = sammansmältning av s och l till ett ljud. Måste höras, kan ej beskrivas. Kan höras på vår hemsida, adressen på böckernas baksida.

ɛ̃, ɔ̃, etc. = nasalerade vokaler. Uttalas genom näsan som i franskan.

Teksten ovanför og i ramme på de neste sidene er henta fra ei barnebok av Björn Rehnström, *Barin*. Først står det noen leseregler, litt om intern dialektvariasjon mellom de enkelte landsbyene i Älvdalen, samt ei forklaring av hva de spesielle skrifttegnene står for. Älvdalsmålet har nemlig

også mange spesielle *lyder*, bl.a. ð (som th-lyden i engelsk *this*), en lyd som for øvrig også fantes i norrønt. Dessuten fins det nasalerade vokaler, som i fransk, og slike vokaler er også et eldgammelt trekk som er bevart i dette målet.

dre ord ei radikal forandring. Og dette er i grunnen ganske typisk: På den ene sida er mange gamle former bevart – bøyingssystemet ligner i grunnen ganske mye på færøysk, som også er gammeldags sammenligna med norsk – og på den andre sida finner vi mange påfallende nyutviklinger; for eksempel er alle h-er totalt forsvunnet; *hest*, *hår* og *hus* heter f.eks. *est*, *år* og *aus*. Det siste ordet ligner jo grannlig på cockney – altså londondialekt – men det er nok heller tilfeldig; det har nok aldri vært noen nær kontakt mellom Älvdalen og London.

Men tilbake til foreningen *Ulm dalska*, som i dag faktisk har over 2.000 medlemmer, og dermed kan kalle seg Sveriges største språkforening. Og den ligger heller ikke på latsida; i løpet av de siste åra har den gitt ut eller støtta utgivelse av en rekke publikasjoner, bl.a. ordbok og grammatikk + en rekke små barnebøker, bl.a. en serie på sju

Ska man vara rädd för Barin?

*De som är gamla har berättat för barnen om Barin. Och barnen har blivit rädda för Barin.
- Har ni hört om Barin, barn?*

Her ser vi mange gamle trekk; bl.a. flertallsbøyning av verb (*iro* = er; *ávå* = har; 3. person); i *ávå* ser vi dessuten såkalt jamning mellom vokalene, som er velkjent også i norske dialekter (f.eks. *fara* > *fårá*, som det også heter i älv-dalsk). Formen *ávå* + *avið* (= har, 2. person flt.) og *árt* (= hørt) er samtidig eksempler på det omtalte h-bort-fallet.

Vi ser også at det ikke bare er lydene og bøyingene som er annerledes enn vi er vant til, også mange ord er ukjente; f.eks. *kripper* = barn. Det er ikke minst alle de spesielle orda som gjør dalmåla helt ubegripelige for folk fra andre områder.

små hefter om en elgkalv, der teksten også er lest inn på kassett. Det er også kommet ut en oversettelse av hele Johanneevangeliet til älvdalsk, så dette er i høyeste grad en dialekt som tas på alvor.

Som en liten smakebit på den älvdalske barnelitteraturen har vi gjengitt noen sider fra det vesle heftet om “Barin” av Björn Rehnström. Som det vel går fram av illustrasjonene, er *Barin* et slags overnaturlig vesen av heller

Oversettelse:

- *Barin* har tre ben och är alldeles svart. Han synes nästan inte, när han springer över mullen ute i potatislandet, sa de.

- Oj oj oj, så ful han är!

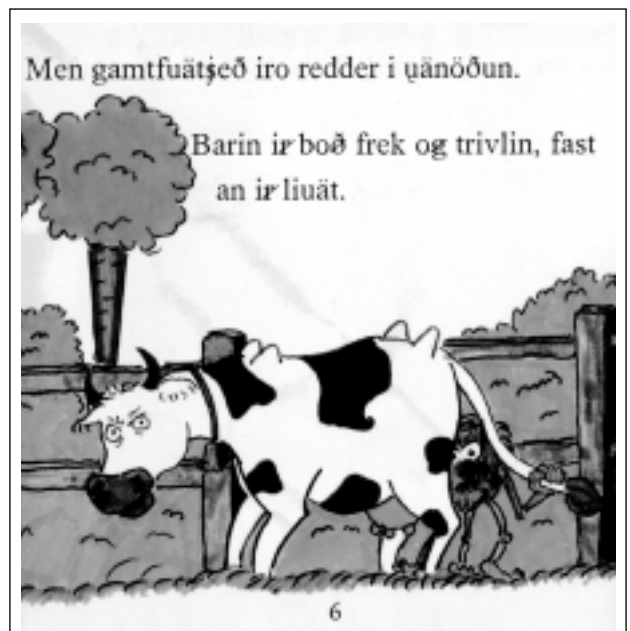
Her kommer verba *ha* og *være* igjen i entallsform (ar = har; ir = er). Verbet *käyta* = springe er ikke ukjent på norsk side av grensa heller; det svarer nemlig til verbet *kuta*, som Aasen oppgir både fra Trøndelag og Østerdalen.

Ordet *pärlot* (her i dativ bestemt form *pärlotim*) er artig; det betyr potetåker, men ordrett betyr det “pærelott” (lott = del). I Älvdalen har dei altså funne ut at poteten liknar meir på ei pære enn på eit eple, ulikt det ein har i mange andre delar av Europa; jf. fransk *pomme de terre*, nederlandsk *aardappel* og (bl.a.) norsk telemål *jordple*; som alle betyr det samme. I Telemark heter det forresten oftest bare *eple* (“vanlig” eple kalles derimot *søteple*).

Ordet *liuät* er nok ukjent for de fleste både svensker og nordmenn i dag; det er derimot slett ikke noe lokalt älvdalsord, men tvertimot velkjent i alle former av eldre nordisk språk; på norrønt heter det *ljótr* og Aasen har forma *ljot*; i norske dialekter kan det hete f.eks. *jot* og *jøt*, og det betyr altså *stygg* (= svensk ful). Velkjent er derimot det avleda substantivet *lyte* = feil, skavank; altså egentlig noe som er stygt.

ubestemmelig framtoning. Legg for øvrig merke til at vesenet kalles både *Barin* og *Bårån*. Älvdalsmålet har nemlig også kasusbøying, og *Barin* er nominativ, mens *Bårån* er akkusativ. I dativ blir det *Båråm*. Så her veksler det både med vokaler og konsonanter.

Under bildene er det oversettelse av bildetekstene; den er henta fra forfatteren Björn Rehnströms heimeside; de norske kommentarene står for mi regning. De som vil lese mer om *Bårån* eller se på andre av disse barneøkene, kan besøke forfatterens heimeside, <http://go.to/byonn>. Dersom noen er interessert i å kontakte foreningen *Ulum dalska*, så er nettadressen deres <http://www.ehf.w.se/ulumdalska/>. God fornøyelse!

Oversettelse:

Men de gamla är rädda i onödan.

Barin är både snäll och trevlig, fast han är ful.

Ordet *gamtfuätsjeð* betyr ordrett “gammelfolket”, altså ett sammensatt ord. Her legger vi også merke til at l-lyden forsvinner på samme måte som i dialekter på Indre Agder og i Øvre Telemark; i Älvdalen heter det altså (bl.a.) *fuok*, *mjok*, *kåv*, *siuov* osv. (= folk, mjølk, kalv, sjølv), nesten akkurat som i de norske dialektene. Og engelsk har som kjent også den samme tendensen; jf. uttalen av ord som *folk* og *calf*. Det er heller ikke uventa at navnet *Älvdalen* viser den samme overgangen – på älvdalsmål heter det nemlig *Övdaln*.

Vi legger også merke til at k-en blir forandra foran den bestemte artikkelen; det heter altså f.eks. *fuätsjeð* og *mjotsje*, på tilsvarende måte som heter *fokkje* og *mjåkkji* el. lign. i Vest-Telemark.

Kom framn nu, Bari! Wais dig fer krippum!

- Nai, ig tuäs int!

Ovesettelse:

Kom fram nu, Barin! Visa dig för barnen!

-Nej, jag törs inte!

Grunnen til at det står *Bari* i den første linja her, er ikke enda en kasusform, men rett og slett det at ordet her står uten bestemt artikkel. *Barin* er nemlig bestemt form, tilsvarende f.eks. *Nissen*, *Nøkken* og *Huldra* i norsk folketru; når en tiltaler vesenet, som her, må sjølsagt artikkelen bort.

Det kan nok for øvrig legges til at *Barin* neppe er så “snill” i den virkelige älv-dalske folketradisjonen som han er blitt her i dette tegneserieheftet; der er han nok atskillig skumlere. Men en skal jo ikke skremme barn i Älvdalen heller i vår dager...

Avdeling for refuserte leserbrev til Aftenposten

Vi er flere som har erfart at den toleransen som Aftenposten ellers gjerne er talerør for, ikke uten videre gjelder språkforma i avisas egne spalter, og spesielt ikke kritikk av den redaksjonelle språkpolitikken.

Her er nok et eksempel på et leserbrev som innsende-

ren har fått i retur med den vanlige henvisninga til plassmangel osv. Refleksjonene gjør seg sjøl – hadde artikkelen dreid seg om feil bruk *av og/å* eller *de/dem*, hadde de sikkert hatt plass...

Red.

Olav Gunnarson Garfors:

Dårlig språk?

Med overskrift “Dårlig vær” får Aftenposten Aften på pukkelen av Jonny Silberg i et innlegg 11. februar 2002. Han ønsker seg ikke bare bedre vær, men også bedre språk i Aftenpostens værvarsel. Det språklige forfallet kommer til uttrykk gjennom en a-endelse. Tenk at Aftenposten kan få seg til å skrive *skya* og *halvskya* i stedet for det mer “dannede” *skyet* og *halvskyet*.

Men vær ikke redd. Aftenposten retter det omgående. Det var vel bare en liten glipp fra Meteorologisk institutt.

For oss som er oppvokst med og daglig bruker a-endelser – og det er ikke så få (kanskje et flertall av Aftenpostens lesere), er det skuffende å se at Aftenposten fortsatt ikke har større toleranse for det rike mangfoldet i norsk språk. At Aftenposten nærmest har vært en brem-

sekloss i den naturlige utviklinga av det skriftlige norske språket, er velkjent, det er nok å ta fram et nummer fra før krigen. Avstanden til det talte språket var da svært merkbar. Men det har gradvis kommet seg etter at journalistene bl.a. fikk lov til å skrive *etter* i stedet for *efter*.

Ennå sliter vi med den språklige arven etter det danske embetsverket fra før 1814. Hvorfor kan vi ikke bruke flere norske ord og vendinger når vi har et valg? F.eks. a-endinger, *fram* i stedet for *frem* (Nansen forstod det allerede for 120 år siden), *svart* i stedet for *sort*, *golv* i stedet for *gulv* osv. Skal vi en gang få til ett skriftspråk her i landet, må vi i det minste være villige til å akseptere mest mulig av vår norske språkarv.